

De rechten van de vrijwilligers

Eigentijds vrijwilligerswerk voor iedereen een recht?

De wet betreffende de rechten van de vrijwilligers is eindelijk gestemd. Vrijwilligers beschikken binnenkort over een statuut dat hun sociaal-rechtelijke en fiscale positie bepaalt. Het biedt hun rechtszekerheid, een verplichte verzekering, en een concrete regeling met betrekking tot de onkostenvergoeding. Een duidelijke wettelijke omkadering van het vrijwilligerswerk kan alleen maar worden toegejuicht. De impact van de nieuwe wet hangt echter ook af van wat er precies onder het begrip vrijwilligerswerk wordt verstaan. Voor de uitkeringsgerechtigde vrijwilligers lijken wat dat betreft andere uitgangspunten te gelden dan voor de andere vrijwilligers. Hierdoor dreigt de deelname aan eigentijdse vormen van vrijwilligerswerk niet voor iedereen in gelijke mate een recht te zijn.

Over oude kaders en nieuwe realiteiten

Niemand zal nog ontkennen dat de samenleving waarin we vandaag leven fundamenteel van uitzicht is veranderd. De vaste pillaren waarop onze maatschappij traditioneel steunde, zijn sinds enkele decennia aan het wankelen geraakt. De vaste koppeling tussen huwelijk en gezin, de hiermee verbonden taakverdeling tussen mannelijke kostwinner en vrouw-aan-de-haard, de voltijdse en levenslange job, de sociale klasse, het lokale parochie- en buurtleven, de strikte scheiding tussen een katholiek, socialistisch, en liberaal middenveld, ... het zijn al lang niet meer de krijtlijnen waarbinnen het maatschappelijk leven zich afspeelt. Maar wat er nu precies voor in de plaats komt, blijft vooralsnog een open vraag. Deze onbepaaldheid stelt nieuwe uitdagingen aan de sociologische studie van de hedendaagse maatschappij. Enerzijds zijn de vertrouwde begrippen waarop de

sociologie is gebaseerd een stuk voorbijgestreefd, omdat ze nog stammen uit een vroeger samenlevingsmodel waarin alles netjes georganiseerd was op basis van grote groepen en vaste, voorspelbare gedragspatronen. De Duitse socioloog Ulrich Beck spreekt in dit opzicht zelfs over een ‘zombie-sociologie’, gebouwd op begrippen en categorieën “*which have died, yet live on*” (Beck, 2000: 170). Anderzijds wordt koortsachtig gezocht naar nieuwe uitdrukkingen die de veelheid, beweeglijkheid, en onbestemdheid van de tegenwoordige maatschappij moeten beklemtonen. Zo wordt er gesproken over een op hol geslagen wereld, over het leven als een koorddansspek-

takel, een menu à la carte, een surfavontuur of een knutselselfestijn, over mikado- of *patchwork* families, over *jobhoppers* en werkscharrelaars, enzovoort. Hoewel dit nieuwe vocabularium getuigt van een sterke sociologische verbeeldingskracht, blijft het tegelijk gissen naar de werkelijke verschijningsvormen van de nieuwe sociale realiteit.

Zo is het tegenwoordig evenzeer onzeker welke werkelijkheid er precies schuilgaat achter het begrip vrijwilligerswerk. Hoewel het vrijwilligerswerk altijd al ‘*a matter of degree*’ (Smith, 1981) is geweest, lijkt ook hier een meer fundamenteel proces van begripsvervaging plaats te vinden. Cnaan, Handy & Wadsworth (1996) situeren vrijwilligerswerk op een continuüm van een ‘strengere’ naar een ‘soepele’ definitie, en dit op basis van vier verschillende categorieën: (1) de mate van keuzevrijheid (geen verplichting – mag afgedwongen worden); (2) de mate van beloning (geen beloning – geldelijk-

ke beloning mag); (3) de mate van structuur (in georganiseerd verband – individuele initiatieven); (4) de mate van externe gerichtheid (gericht op anderen of de bredere samenleving – mag gericht zijn op eigenbelang). Bovendien legt de Nederlandse term 'vrijwilligerswerk' in vergelijking met het Engelse *volunteering* meer de nadruk op het georganiseerde verband, het herhalende karakter van de 'werk'zaamheden, en het onderscheid met 'leuke' vrijetijdsactiviteiten (Meijs, 1997). 'Werk' kan bijgevolg als een vijfde component van de definitie worden beschouwd (een regelmatige inzet, een officiële functie – een eenmalige, 'ad hoc' deelname). Hoewel vrijwilligerswerk volgens het continuüm van Cnaan, Handy & Wadsworth dus een rijke schakering aan activiteiten kan omvatten, wijst recent landenvergelijkend onderzoek (Handy et al., 2000; Meijs et al., 2003) uit dat we bij de beoordeling van wie al dan niet een vrijwilliger is, uitgaan van een strenge definitie.¹

Deze enge definitie van vrijwilligerswerk vormt ook het uitgangspunt van de nieuwe wet met betrekking tot de rechten van de vrijwilligers.² Vanuit juridisch oogpunt is een strikte begripsafbakening uiteraard volledig legitiem en noodzakelijk. Vanuit het hier gehanteerde sociologische perspectief van sociale verandering kan echter worden geargumenteed dat deze vaste, klassieke kaders ons steeds minder in staat zullen stellen de veranderende vrijwilligersrealiteit te vatten (vergelijk Beck, 1997: 14-15). Een aantal recente veranderingen in de wijze waarop mensen zich maatschappelijk engageren gaan immers aan deze strikte grenzen voorbij (zie Hustinx en Lammertyn, 2001, 2003). Hierdoor zullen de vrijwilligers van vandaag steeds vaker een uitzondering op de regel gaan vormen. Zo wordt in het actuele debat over vrijwilligerswerk een nieuwe generatie vrijwilligers ten tonele gevoerd die niet langer het klassieke beeld van vrijwilligerswerk als een langdurige, regelmatige, onbaatzuchtige, onvoorwaardelijke en organisatiegebonden vorm van inzet weerspiegelt. Nieuwe populaire bewoordingen als de zappende, shoppende, draaideur-, afvink-, of virtuele vrijwilliger suggereren de opkomst van een meer kortstondig, projectmatig, zelfgericht, en ongebonden type engagement. Bovendien ontstaan nieuwe vormen van maatschappelijke inzet die een duidelijke afbakening van het vrijwilligerswerk bemoeilijken: werknemersvrijwilligerswerk, maatschappelijke

stages door scholieren en studenten, alternatieve werkstraffen voor veroordeelden, vrijwilligerswerk met het oog op de reïntegratie van ex-gedetineerden of ex-psychiatrische patiënten, de verplichte inschakeling van langdurig werklozen (cf. infra), en de formele erkenning van vrijwilligerservaring als een verworven competentie.³ Hoewel deze actuele voorbeelden niet onder de conventionele definitie van vrijwilligerswerk vallen, zijn het niettemin categorieën van 'geëngageerden' waarmee organisaties in toenemende mate te maken zullen hebben en die mogelijk om een versoepeling of aanpassing van de wet zullen vragen.

Van kerk naar werk

Een van de kernevoluties in het hedendaagse vrijwilligerswerk heeft betrekking op de toenemende grenserving tussen de sferen van betaalde arbeid en vrijwillige inzet. Tot voor enkele decennia werd vrijwilligerswerk geassocieerd met een eerder amateuristische, goedbedoelde vorm van engagement. Tijdens de glorieedagen van de verzorgingsstaat vervulden vrijwilligers een louter aanvullende en ondergeschikte rol ten opzichte van de beroepskrachten. Deze strikte en hiërarchische scheiding tussen onbetaalde (amateuristische, ondergeschikte) en betaalde (professionele, superieure) arbeid lijkt in de huidige maatschappelijke context steeds minder van toepassing. De crisis van de verzorgingsstaat heeft de vrijwilligers uit de schaduw van de beroepskrachten gehaald. In de *'mixed economy of welfare'* vormen vrijwilligersorganisaties een volwaardige partner van overheid en markt waardoor ook binnen deze sector de eisen van professionaliteit en aansprakelijkheid in toenemende mate gelden. Het volstaat bijgevolg niet meer om als vrijwilliger louter 'van goede wil' te zijn. Van vrijwilligers wordt verwacht dat ze met kennis van zaken handelen en vaak aan complexe (en soms ook risicovolle) problemen en omstandigheden het hoofd bieden. Ze worden meer en meer geconfronteerd met opleidings- en bijscholingsvereisten, met proeven en evaluatiegesprekken, met afsprakennota's en functieomschrijvingen (Cnaan & Amroffell, 1994; Heinze & Olk, 1999; Ilsey, 1990).

In het verlengde hiervan spreekt Paul Dekker van een verschuiving 'van kerk naar werk' (Dekker, 2002): de traditionele inbedding van vrijwilligers-

werk in het kerk- en verenigingsleven maakt plaats voor jobgerelateerde vormen van participatie. De klemtoon verschuift naar activiteiten in het verlengde van professionele kennis en kunde, en vrijwilligerswerk wordt meer en meer benaderd alsof het betaald werk is: doel- en prestatiegericht, efficiënt, zakelijk. In het georganiseerde vrijwilligerswerk treedt er hierdoor in toenemende mate een loskoppeling op tussen 'lidmaatschap' of het behoren tot een vrijwilligersorganisatie en -groep en 'onbetaalde arbeid' of het uitvoeren van bepaalde activiteiten en taken op een zo professioneel mogelijke manier. Deze evolutie wordt echter niet alleen gestuwd door de sterke professionaliseringsdruk die vrijwilligersorganisaties ervaren. Van de kant van de vrijwilligers bestaat er ook een groeiende vraag naar meer flexibele en pragmatische vormen van engagement die ze gemakkelijker in hun drukke en onregelmatige leven kunnen inpassen, en die bij voorkeur in het verlengde van hun (vroegere/toekomstige) professionele bezigheden liggen. Hierop wordt overigens ingespeeld door middel van nieuwe, meer programmatische en geprofessionaliseerde vormen van rekrutering en management van vrijwilligers (Meijs & Hoogstad, 2001). Deze hebben niet meer tot doel vrijwilligers aan een bepaalde organisatie te binden, maar richten zich vooral op het realiseren van een optimale afstemming tussen de individuele behoeften en vaardigheden van vrijwilligers en welbepaalde, in omvang en inhoud duidelijk afgebakende projecten en taken (bijvoorbeeld de recente opkomst van vrijwilligersbureaus en vacaturebanken voor vrijwilligerswerk).

Een triade van arbeid

Sommige auteurs beschouwen deze grensvervaging als de voorbode van een nieuw maatschappijtype waarin de centrale positie van betaalde arbeid afbrokkelt (Kühnlein & Mutz, 1999; Mutz, 2002). Recente ontwikkelingen op de arbeidsmarkt leiden ertoe dat het ideaal van een levenslange en voltijdse job voor steeds minder mensen van toepassing is. In deze context van toenemende arbeidsflexibilisering en werkonzekerheid wordt een nieuwe rol en betekenis aan het vrijwilligerswerk toebedeeld. Enerzijds gaan er stemmen op voor een herdefiniëring van de traditionele invulling van het begrip arbeid, waarbij aan vrijwilligerswerk en aan betaald

werk een gelijke status wordt toebedeeld. Vrijwilligerswerk vormt in deze benadering een substituuut voor betaalde arbeid tijdens periodes van werkloosheid, en kadert in een systeem van sociale kredieten naast de klassieke sociale zekerheid (zie bijvoorbeeld Beck's *'Modell Bürgerarbeit'* (1999), of Rifkin's concept van *'social wages'* (1995)). Tegenstanders stellen echter dat het vrijwilligerswerk op deze manier gereduceerd dreigt te worden tot een louter surrogaat voor structurele werkloosheid (Erlinghagen, 2000; Kerr & Savelsberg, 1999). In de praktijk zou deze visie kunnen leiden tot programma's waarin werklozen wettelijk verplicht worden tot onbetaalde maatschappelijke inzet, "which turns the voluntary character of community work into its contrary and leads to a distorted type of politically induced and forced social integration through (therefore low valued) work" (Mutz et al., 2000: 8). Een dergelijke maatregel vond recent ingang in Australië. Om nog recht te hebben op een uitkering worden langdurig werklozen met een gering uitzicht op betaald werk hier voortaan verplicht om zich in te zetten voor de gemeenschap (Kerr & Savelsberg, 1999).

Een alternatieve benadering vertrekt van het uitgangspunt dat vrijwilligerswerk enkel complementair kan zijn aan betaalde arbeid, omdat het twee wezenlijk verschillende activiteiten betreft (Mutz et al., 2000). Hier mondt de aan de gang zijnde herstructurering van de arbeidsmarkt vermoedelijk uit in een 'triade van arbeid' waarin betaalde arbeid, onbetaalde arbeid, en zelfstandige arbeid (*'Eigenarbeit'*) drie complementaire activiteiten zijn. In dit model vervullen individuen de rol van 'werkondernemers' die individuele en flexibele combinaties van verschillende vormen van arbeid nastreven (Kühnlein & Mutz, 1999: 296-301). De 'triade van arbeid' opent perspectieven op vormen van 'dynamische werkloosheid', waarbij betaalde en onbetaalde activiteiten worden herverdeeld tussen tewerkgestelde en werkloze individuen (ibid: 295). In dit paradigma verschuift de betekenis van arbeid van een middel tot inkomensverwerving naar een systeem van zingeving en persoonlijke ontwikkeling.

Het schaarse onderzoek dat deze enigszins visionaire theorieën aan de empirische realiteit toetst, wijst echter uit dat (uitkeringsgerechtigde) vrijwilligers een sterke gerichtheid op betaalde arbeid aan

de dag blijven leggen. Beide maatschappelijke sferen vervullen vandaag de dag nog steeds verschillende functies en krijgen nog steeds een verschillende betekenis toebedeeld. Bovendien blijkt van de theoretisch veronderstelde flexibele wisselwerking tussen vrijwilligerswerk en betaald werk in de praktijk weinig sprake (Erlinghagen, 2000; Hustinx & Lammertyn, 2005; Kerr & Savelsberg, 1999).⁴

Twee maten en gewichten?

De nieuwe wet op de rechten van de vrijwilliger kan worden beschouwd als een erkenning van de toenemende professionalisering van het vrijwilligerswerk. Een hogere complexiteit en deskundigheid vragen om een betere bescherming van vrijwilligers. Toch lijkt de wetgever naar de groep van uitkeringsgerechtigde vrijwilligers toe meer behoudsgezind op te treden. Hoewel de wet een administratieve versoepeling voor de uitkeringsgerechtigde vrijwilligers bewerkstelligt, omvat artikel 13 twee opvallende bepalingen die indruisen tegen de hierboven beschreven veranderingen in de rol en betekenis van vrijwilligerswerk in relatie tot betaalde arbeid. Vooreerst wordt aan de vooropgestelde definitie van vrijwilligerswerk toegevoegd dat deze categorie van vrijwilligers geen activiteit mag uitoefenen die “gezien de aard, de omvang en de frequentie ervan of gezien het kader waarin zij wordt uitgeoefend, niet of niet langer de kenmerken vertoont *van een activiteit die in het verenigingsleven gewoonlijk door vrijwilligers wordt verricht*” (eigen klemtoon – LH). Dit is een hoogst merkwaardige en ambigue toelichting. Ze lijkt te verwijzen naar het traditionele beeld van vrijwilligerswerk als een amateuristische, hobbyistische, en lidmaatschapsgebaseerde vorm van inzet. Hierboven werd echter geargumenteed dat het kerk- en verenigingsleven aan belang verliest ten opzichte van betaalde arbeid als achtergrond van het hedendaagse vrijwilligerswerk. Ten tweede bepaalt artikel 13 dat in het geval van uitkeringsgerechtigde werklozen de beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt niet mag verminderen. Er wordt dus nog steeds uitgegaan van de traditionele opvatting van vrijwilligerswerk als een belemmering voor betaalde arbeid (vergelijk Kerr & Savelsberg, 1999). In het licht van de huidige jobschaarste en -flexibiliteit enerzijds, en de sterke professionalisering van het vrijwilligerswerk anderzijds, lijkt deze tweespalt

echter nog weinig realistisch of opportuun. Een complementair model dat inspeelt op de nieuwe kansen en mogelijkheden die het vrijwilligerswerk vandaag de dag kan bieden *naast* betaalde arbeid (bijvoorbeeld door de erkenning van verworven competenties, cf. infra), zou een vruchtbaarder uitgangspunt zijn geweest.

Hoe deze bijkomende bepalingen in de praktijk zullen worden geïnterpreteerd, valt nog af te wachten. Het lijkt er in elk geval sterk op dat de wetgever een oneigenlijk gebruik van het vrijwilligersstatuut door uitkeringsgerechtigde personen heeft willen tegengaan door voor deze categorie van vrijwilligers een strikte scheiding tussen vrijwilligerswerk en betaalde arbeid te behouden. De nieuwe wet dreigt op deze wijze een welbepaald segment van de samenleving uit te sluiten van het recht op eigentijds vrijwilligerswerk als deskundige onbetaalde arbeid.

Lesley Hustinx
Departement Sociologie
K.U.Leuven

Noten

1. Meer concreet gaan Handy et al. uit van de ‘netto-kosten’-hypothese. Deze stelt dat de nettokosten (dit zijn alle kosten verminderd met alle baten) voor de vrijwilligers zo hoog mogelijk moeten zijn. Het onderzoek wijst uit dat hoe strenger de interpretatie van de definitie van vrijwilligerswerk is, hoe hoger de individuele kosten voor de vrijwilligers, hoe hoger de gepercipieerde individuele bijdrage, en hoe hoger de publiek gepercipieerde waarde van het vrijwilligerswerk.
2. In het derde artikel van hoofdstuk II wordt vrijwilligerswerk gedefinieerd als elke activiteit:
 - die onbezoldigd en onverplicht wordt verricht;
 - die verricht wordt ten behoeve van een of meer personen, andere dan degene die de activiteit verricht(en), van een groep of organisatie of van de samenleving als geheel;
 - die ingericht wordt door een organisatie die geen band heeft met de familie of de privé-relaties van degene die de activiteit verricht;
 - en die niet door dezelfde persoon en voor dezelfde organisatie wordt verricht in het kader van een arbeids-

overeenkomst, een dienstencontract of een statutaire aanstelling.

3. De Erkenning van Verworven Competenties (EVC) voor vrijwilligerswerk stelt vrijwilligers in staat om competenties opgedaan in het vrijwilligerswerk te laten erkennen en belonen in de vorm van een certificaat of diploma's. Hiermee kunnen zij hun arbeidsmarktpositie verbeteren of actief voortbouwen aan hun persoonlijke ontwikkeling en ontplooiing. Het gaat hierbij om ontplooiing van de vrijwilliger zowel binnen de organisatie (doorstroom naar een beter aansluitende of uitdagender functie) als extern (uitstroom naar een andere vrijwilligersorganisatie of betaald werk).
4. Hierbij moet overigens de kanttekening worden gemaakt dat de sterke professionalisering van het vrijwilligerswerk vermoedelijk drempelverhogend werkt. De hogere maatschappelijke geledingen (hogere opgeleiden, hogere socio-economische status) zijn steeds oververtegenwoordigd geweest in het vrijwilligerswerk. Zij beschikken over het nodige sociaal en menselijk kapitaal om gevraagd te worden voor het vrijwilligerswerk en om als vrijwilliger met kennis van zaken te handelen (Wilson & Musick, 1997). De toenemende deskundigheids- en opleidingsvereisten waarmee vrijwilligers worden geconfronteerd, bemoeilijken de toegang tot het vrijwilligerswerk voor zwakkere groepen in onze samenleving in nog sterkere mate (Brömme & Strasser, 2001).

Bibliografie

- Beck, U. (1997). Kinder der Freiheit: Wider das Lamento über den Werteverfall. In: U. Beck (Ed.), *Kinder Der Freiheit* (pp. 9-33). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Beck, U. (1999). *Schöne neue Arbeitswelt. Vision: Weltbürgergesellschaft*. Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- Beck, U. (2000). Living your own life in a runaway world: Individualization, globalisation and politics. In: Hutton, W. & Giddens, A. (Eds.). *On the edge: Living with global capitalism* (pp. 164-174). London: Jonathan Cape.
- Brömme, N. and Strasser, H. (2001). Gespaltene Bürgergesellschaft? Die ungleichen Folgen des Strukturwandels von Engagement und Participation. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 25-26: 6-14.
- Cnaan, R.A. and Amroffell, L. (1994). Mapping volunteer activity. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 23(4): 335-351.
- Cnaan, R.A., Handy, F., and Wadsworth, M. (1996). Defining Who Is a Volunteer: Conceptual and Empirical Considerations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 25 (3): 364-383.
- Dekker, P. (2002). On the prospects of volunteering in civil society. *Voluntary Action*, 4(3): 31-48.
- Erlinghagen, M. (2000). Arbeitslosigkeit und Ehrenamtliche Tätigkeit im Zeitverlauf. Eine Längsschnittanalyse der westdeutschen Stichprobe des Sozio-oekonomischen Panels (SOEP) für die Jahre 1992 und 1996. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 52(2): 291-310.
- Handy, F., Cnaan, R.A., Brudney, J.L., Ascoli, U., Meijs, L.C.M.P. and Ranade, S. (2000). Public Perception of 'Who is a Volunteer': An Examination of the Net-Cost Approach from a Cross-Cultural Perspective. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 11(1): 45-65.
- Heinze, R.G. and Olk, T. (1999). Vom Ehrenamt zum bürgerschaftlichen Engagement. Trends des begrifflichen und gesellschaftlichen Strukturwandels. In: Kistler, E., Noll, H-H. and Priller, E. (Eds.). *Perspektiven Gesellschaftlichen Zusammenhalts. Empirische Befunde, Praxiserfabrungen, Messkonzepte* (pp. 77-100). Berlin: Sigma.
- Hustinx, L. & Lammertyn, F. (2001). Vrijwilligerswerk tussen vrijheid en onzekerheid. Uitdagingen voor een eigentijds vrijwilligersbeleid. *Oikos*, 17 (2): 24-42.
- Hustinx, L. and Lammertyn, F. (2003). Collective and reflexive styles of volunteering: A sociological modernization perspective. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 14(2): 167-187.
- Hustinx, L. & Lammertyn, F. (2005). Toward a new work society? Predicting opinions about flexible combinations of paid and unpaid work among Flemish Red Cross volunteers. *ISTR's Conference Working Papers Volume III*, Baltimore: Johns Hopkins University, International Society for Third Sector Research.
- Ilsley, P.J. (1990). *Enhancing the Volunteer Experience. New Insights on Strengthening Volunteer Participation, Learning, and Commitment*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Kerr, L. & Savelsberg, H. (1999). Unemployment and civic responsibility in Australia: towards a new social contract. *Critical Social Policy*, 19 (2): 233-255.
- Kühnlein, I. and Mutz, G. (1999). Individualisierung und bürgerschaftliches Engagement in der Tätigkeitsgesellschaft. In: Kistler, E., Noll, H-H. and Priller, E. (Eds.). *Perspektiven gesellschaftlichen Zusammenhalts. Empirische Befunde, Praxiserfabrungen, Messkonzepte* (pp. 291-306). Berlin: Sigma.
- Meijs, L.C.P.M. (1997). *Een verkenning van de definitie van vrijwilligerswerk. ERASM Research Project Internationalisation and Competitive Space #16*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, Faculteit Bedrijfskunde.
- Meijs, L.C.P.M. and Hoogstad, E. (2001). New ways of managing volunteers: Combining membership management and programme management. *Voluntary Action*, 3(3): 41-61.

- Meijs, L.C.P.M., Handy, F., Cnaan, R.A., Brudney, J.L., Ascoli, U., Ranade, S., Hustinx, L., Weber, S. & Weiss, I. (2003). All in the eyes of the beholder? Perceptions of volunteering across eight countries. In: P. Dekker & L. Halman (Eds.), *The Values of Volunteering: Cross-cultural Perspectives* (pp. 19-34). New York: Kluwer/Plenum.
- Mutz, G. (2002). Pluralisierung und Entgrenzung in der Erwerbsarbeit, im Bürgerengagement und in der Eigenarbeit. *Arbeit*, 11(1): 21-32.
- Mutz, G., Kühnlein, I., Klement, C. and Janowicz, C. (2000). On the way to a new work society? Paid work, citizen activities and Eigenarbeit. *Unpublished manuscript, Munich Institute for Social Sciences.*
- Rifkin, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-market Era*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- Smith, D.H. (1981). Altruism, volunteers and volunteerism. *Journal of Voluntary Action Research*, 10(1): 21-36.
- Wilson, J. and Musick, M. (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American Sociological Review*, 62(October 1997): 694-713.